

BISERICI ORTODOXE DIN SECOLUL AL XIII-LEA DESCOPERITE ÎN REGIUNEA ARGEȘ-MUSCEL

ION BICA

Din analiza documentului intitulat „Diploma Ioaniților” (Alba regală) din 2 iunie 1247, act de „o importantă covârșitoare pentru istoria neamului nostru”¹, luăm cunoștință despre dezvoltarea forțelor de producție în regiunea dintre Carpați și Dunăre, apariția claselor antagoniste, precum și a unor instituții cu caracter feudal-cnezate și voievodate². Conform documentului menționat, care reflectă o situație existentă înainte de marea invazie tătară din anul 1241³, în schimbul ajutorului acordat pentru apărarea regatului împotriva pericolului tătar, regele maghiar Bella al IV-lea (1235-1270) dăruia Cavalerilor Ioaniți-ordin ce aparținea Casei ospitalierilor din Ierusalim-țara Severinului (terra de Zeurino) împreună cu cnezatele lui Ioan și Farcaș (cum kenezatibus Ioannis et Farcasii) până la râul Olt, în afară de țara lui Litovoi (terra kenezatus Lyotuoy woiavode), care era lăsată pe mai departe în stăpânirea românilor⁴.

În aceleași condiții în care le era cedată țara Severinului⁵, Cavalerii Ioaniți primeau în stăpânire toată Cumania de la răsărit de Olt, cu excepția țării lui Seneslau,

¹ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor* I. Din cele mai vechi timpuri până la întemeierea statelor feudale românești, Ed. Științifică, București, 1974, p. 215.

² *Documente privind istoria României-veacul XIII, XIV, XV*. B. Țara Românească (1247-1500), Ed. Academiei Române, București, 1953 (DIR, B, mai departe), p. 1-5; *Documenta Romaniae Historica*. B. Țara Românească, vol. I (1247-1570), întocmit de P. P. Panaitescu și Damaschin Mioc, Ed. Academiei Române, București, 1966 (DRH, B, mai departe), p. 3-11; *Documenta Romaniae Historica*. D. Relațiile între Țările Române, vol. I (1222-1456), volum întocmit de acad. Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad G. Gündisch, Damaschin Mioc, Ed. Academiei Române, București, 1977 (DRH, D, mai departe), p. 21-28, cf. Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*. I. Din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432), ediția a III-a revizuită și adăugită, București, 1938, p. 352-356; Ștefan Pascu, *Feudalismul timpuriu între Carpați și Dunăre în secolul al XII-lea și prima jumătate a secolului al XIII-lea*. În: *Istoria României*, vol. II, Ed. Academiei Române, București, 1962, p. 142; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 218-219; Sergiu Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241-1243) până la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cuceririi ungare*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, Ed. Academiei Române, București, 1980, p. 41-44.

³ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 116; Nicolae Iorga, *Cele dintâi cristalizări de stat ale românilor*, în: *Studii asupra Evului Mediu românesc*, ediție îngrijită de Șerban Papacostea, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 42; Șerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea între cruciadă și Imperiul mongol*. Ed. Enciclopedică, București, 1993, p. 61.

⁴ DIR, B, p. 1-3; DRH, B, p. 4-5, 8-9; DRH, D, p. 21-23, 26-27; cf. Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 143-144.

⁵ B. Cămpina, Șt. Pascu, *Formarea statelor feudale Țara Românească și Moldova*. În *Istoria României*, vol. II, Ed. Academiei Române, București, 1962, p. 145, consideră că Ioaniții n-au intrat de fapt în stăpânirea

voievodul românilor: „Ad hec contulimus preceptori antedicto et per ipsum domui Hospitalis a fluvio Olth et alpihus Ultrasilvanis totam Cumaniam, sub eisdem conditionibus, que de terra Zeurino superius sunt expresse, excerpta terra Szeneslai woivode Olatorum, que eisdem relinwimus, prout iidem hactenus tenuerunt sub eisdem“ (Pe lângă acestea, am dăruit amintitului preceptor și prin el Casei Ospitalierilor toată Cumania, de la râul Olt și munții Transilvaniei sub aceleași îndatoriri ce sunt arătate mai sus cu privire la țara Severinului în afară de țara lui Seneslau, voievodul românilor, pe care le-am lăsat-o acelora, așa cum au stăpânit-o și până acum⁶).

Voievodul, cuvânt de origine slavă (vojevoda = conducător militar), prin atribuțiile sale politice, era superior cneazului⁷. Titlul de voievod, înainte de întemeierea statelor feudale românești, s-a acordat cărmuitorilor unor formațiuni teritoriale întinse, care cuprindeau bazinul unui râu, incluzând mai multe cnezate. Teritoriul aflat sub conducerea unui voievod purta denumirea de voievodat, instituție feudală cu caracter ereditar⁸.

Toate aceste formațiuni, menționate în „Diploma Ioaniților“, se aflau în raporturi de vasalitate față de regele Ungariei, însă, spre deosebire de celelalte trei (țara Severinului, cnezatele lui Ioan și Farcaș), voievodatul lui Seneslau - ca de fapt și cel al lui Litovoi - era lăsat românilor așa cum îl stăpâniseră aceștia până atunci, bucurându-se astfel de o autonomie mai largă. Seneslau trebuia să dea jumătate din foloasele și veniturile voievodatului său, dar nu era obligat să presteze anumite slujbe. Din analiza textului reiese că voievodatul avea oaste capabilă să lupte alături de cea a regelui și a cavalerilor, precum și o nobilime locală din rândul căreia voievodul își alegea dregătorii⁹. Centrul formațiunii statale condusă de Seneslau se afla în regiunea subcarpatică, la Curtea de Argeș¹⁰, iar teritoriul său cuprindea cel mai probabil regiunea muntoasă, deluroasă și de câmpie a Munteniei vestice, adică județele Argeș, Muscel, Dâmbovița, Olt, Teleorman, Vlașca și eventual Prahova¹¹.

teritoriilor dăruite de regele maghiar, deoarece „nici o dovadă sigură, nici o urmă materială nu atestă prezența lor între Carpați și Dunăre înainte de sfârșitul anului 1250“, vezi o altă părere, la Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 219.

⁶ *DIR*, B, p. 3; *DRH*, B, p. 4-5, 8-9; *DRH, D* p. 23, 26, cu traducerea; după opinia lui Constantin C. Giurescu, Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei, în „Biserica Ortodoxă Română“, LXXVIII, 1959, 7-10, p. 675, acestora trebuie adăugată o altă formațiune statală-cnezat sau voievodat-existent în partea de răsărit a Țării Românești; cf. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 219.

⁷ Cneazul era conducătorul unui teritoriu care cuprindea, în general, mai multe sate, situate de obicei pe malul unui râu. El avea atribuțiuni de ordin administrativ-fiscal, judecătoresc și militar (Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 216).

⁸ *Ibidem*, p. 217; Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV-XV*, Ed. Științifică, București, 1973, p. 265; Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 62.

⁹ B. Câmpina, Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 144; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 217, 219 Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 62.

¹⁰ N. Constantinescu, *Curtea de Argeș (1200-1400)*. Asupra începuturilor Țării Românești, Ed. Academiei Române, București, 1984, p. 9, 145; Sergiu Iosipescu, *op. cit.*, p. 51; pentru o localizare a centrului politic al lui Seneslau în depresiunea Titeștilor (Brezoi)sau a Arefului, vezi: B. Câmpina, Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 144.

¹¹ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor I*. p. 354; idem, Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei.. p. 675; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 217.

Populația română (vlahă) dintre Carpați și Dunăre, care în secolul al XIII-lea era o populație majoritară creștin-ortodoxă¹², pentru oficierea slujbelor religioase avea nevoie de locașuri de cult, adică de biserici. Dacă într-o perioadă anterioară acestea erau construite din lemn sau adăpostite în interiorul unor bordeie construite din nuiile și lut (biserici-bordeie)¹³, în această epocă apar edificii de zid¹⁴.

Din documentul emis de cancelaria regelui Ungariei Bella al IV-lea la 2 iunie 1247, concomitent cu atestarea documentară a cnezatelor și voievodatelor românești la sud de Carpați în secolul al XIII-lea, constatăm că dezvoltarea relațiilor de producție feudale și crearea unei suprastructuri politice au făcut posibilă apariția unei arhitecturi de zid. Astfel, aflăm că formațiunile politice sud-carpătice erau obligate să plătească anumite impozite „afară de bisericile clădite și de cele ce se vor clădi în țările mai sus zise“ (exceptis ecclesiis constructis et construendis in omnibus terris supradictis)¹⁵.

Informațiile cuprinse în documentul din anul 1247, referitoare la existența unor biserici de zid la sud de Carpați în secolul al XIII-lea, au fost confirmate de cercetările arheologice efectuate, în ultimele decenii, în unele așezări din regiunea Argeș-Muscel.

În interiorul bisericii Sfântul Nicolae din Curtea de Argeș, care datează din secolul al XIV-lea (Biserica domnească), cu prilejul cercetărilor arheologice efectuate în anul 1969 (19 mai -10 septembrie) au fost scoase la iveală vestigiile unei mici biserici (14 x 8 m) din secolul al XIII-lea. Temeliile, cu dimensiuni variabile (înălțime 0,12 - 0,72 m; grosime 0,90 - 1,20 m), se păstrează numai pe anumite porțiuni. Ca materiale de construcție au fost folosite cărămida, bolovani de râu, piatra locală de carieră (un șist cenușiu-vânăt, provenit cel mai probabil, din împrejurimile orașului Curtea de Argeș, Oești-Albești), iar ca liant un mortar de nuanță roșiatică, compus din var, nisip și cărămidă pisată. La talpa fundațiilor și în miezul acestora se aflau tiranți de stejar (longitudinali și transversali) care asigurau stabilitatea zidurilor.

Locașul ortodox de la Argeș, al cărui plan se încadrează în tipul denumit „în cruce greacă“, se compune din pronaos, ale cărui ziduri prelungesc parcă pe cele ale naosului; naos, sub formă de cruce cu brațele aproximativ egale; altar poligonal, în trei laturi și rotunjit în interior. Având în vedere forma planului cel mai probabil bolțile constau dintr-o semicalotă transversală în pronaos, întreg edificiul fiind încoronat de o turlă sau cupolă peste încăperea centrală. La exterior, legătura dintre naos și pronaos se efectua nu printr-un zid drept, ci printr-un decroș, care făcea vizibil și în afară planul cruciform, dând monumentului un caracter de originalitate. Biserica documentează o variantă a tipului de locaș bizantin în cruce liberă, fără puncte interioare de sprijin pentru boltirea naosului, reprezentând „un unicat tipologic în vechea arhitectură din

¹² DRH, D, p. 20

¹³ Ion Barnea, *Arta creștină în România*, 2 (secolele VII-XIII), Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981, p. 13-14; N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, vol. I. Ed. Ministerului de Culte, București, 1928, p. 33-34.

¹⁴ Pentru existența unor biserici de zid pe teritoriul țării noastre, în secolele XII-XIII, vezi: Ion Barnea, *op. cit.*, p. 110-121; Vasile Drăguț, *Creația artistică în epoca întemeietorilor de țară*, în vol. „Constituirea satelor feudale românești“, Ed. Academiei Române, București, 1980 p. 266-270; Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 107; Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați, De la origini până în secolul al XIV-lea*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1991, p. 103-104.

¹⁵ DIR, B, p. 2; DRH, B, p. 4, 8; DRH, D, p. 22, 25, cu traducerea

spațiul carpato-danubian¹⁶. Biserica era împodobită în interior cu „splendide picturi murale”¹⁷, iar fațadele prezentau elemente decorative din piese ceramice smălțuite. Demn de subliniat este faptul că în pictură au fost semnalate urme ale utilizării foiței de aur, iar unele fragmente arată că au fost refăcute, ceea ce ar constitui o dovadă pentru existența îndelungată a locașului¹⁸.

Planul bisericii de la Curtea de Argeș (denumită de către arheologi „Argeș I”) prezintă o serie de analogii cu unele monumente mai vechi de la sud de Dunăre, cum este, de exemplu, biserica Sfinților Apostoli Petru și Pavel de lângă Nicopole (Bulgaria), datată în secolele XIII-XIV¹⁹, sau cea de la Sapareva Banja (Bulgaria) cu hramul Sfântul Nicolae²⁰. Istoricul de artă Răzvan Theodorescu face observația că fiecare din aceste două monumente (cel de la Argeș și cel de la Nicopole), în contextul mai larg al monumentelor bizantino-balcanice, aparține câte unui alt grup de plan cu trăsături și spații bine precizate²¹. Pe lângă faptul că este mai mare, lăcașul ridicat în secolul al XIII-lea pe lângă reședința voievodului din Muntenia se deosebește de planul bisericii din Nicopole prin vizibilitatea crucii în exterior, ceea ce conferă astfel un aspect cruciform și pe dinafară²².

Pe baza studierii materialului arheologic și mai ales, a celui numismatic o monedă de bronz atribuită împăratului bizantin Alexios al III-lea Anghelos (1195-1203)-N. Constantinescu datează construirea bisericii în jurul anului 1200, sau, cel mai probabil, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, până la marea invazie tătară din anul 1241²³. Pavel Chihaia are însă o altă părere, considerând că edificiul eclesiastic de la

¹⁶ N. Constantinescu, *Cronologia monumentelor de la Curtea de Argeș (sec. XII-XIV) - semnificația lor istorică*, în „Revista de istorie”, 34, 1981,4, p. 686; Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, Ed. Academiei Române, București, 1974, p. 274.

¹⁷ N. Constantinescu, *Curtea domnească din Argeș, probleme de geneză și evoluție*, în „Buletinul monumentelor istorice”, XL, 1971, 3, p. 22

¹⁸ Pentru descrierea bisericii, vezi următoarele bibliografii: N. Constantinescu, *La résidence d'Argeș des voivodes roumains des XIII et XIV siècles. Problèmes de chronologie à la lumière des récentes recherches archéologiques*, în „Revue des études du sud-est européen”, VIII, 1970, 1, p. 24-26; idem, *Curtea domnească din Argeș*..... p. 22-23; idem *Cronologia monumentelor de la Argeș*..... p. 687; idem, *Curtea de Argeș (1200-1400)*p. 84-92; Răzvan Theodorescu, *op.cit.*, p. 270-274; Ion Barnea, *op. cit.*, p. 100-101; Vasile Drăguș, *op. cit.*, p. 270; Grigore Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Ed. Academiei Române, București, 1982, p. 129.

¹⁹ N. Constantinescu, *Curtea domnească din Argeș*..... p. 23; Răzvan Theodorescu *op. cit.*, p. 271-272.

²⁰ Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 272; Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 129.

²¹ *Ibidem*, p. 272, edificiul de la Nicopole, prin configurația naosului, amintește de micile biserici cu aspect cubic din secolele XI-XII, întâlnite în provinciile bulgare și paristriene ale Imperiului bizantin, cum sunt cele de la Boiana și Dinogetia-Garvăn.

²² *Ibidem*, p. 272-273; idem, *Un mileniu de artă creștină la Dunărea de Jos, (400-1400)*, Ed. Meridiane, București, 1976, p. 160-161, sub acest aspect se apropie de biserica de la Sapareva Banja.

²³ N. Constantinescu, *Cronologia monumentelor de la Argeș*..... p. 688; istoricul citat opinează că biserica voievodală din secolul al XIII-lea a fost demolată abia în a doua jumătate a secolului al XIV-lea de către domnitorul Vladislav I. (Vlaicu Vodă, 1364-1376), în locul ei fiind construită actuala biserică Sfântul Nicolae; alți istorici, însă, consideră că biserica Argeș I a fost dărâmată după evenimentele din anul 1330 de către Basarab I, fondatorul statului feudal Țara Românească, în locul ei fiind înălțat actualul lăcaș de rugăciune (vezi, o prezentare a acestor opinii Ion Bica, *Măriuri ale influenței civilizației bizantine în regiunea Argeș-Muscel (secolele X-XIV)*, în „Argessis. Studii și comunicări”, seria istorie, Pitești, IX, 2000, p. 143, nota 21).

Curtea de Argeș a fost ridicată în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, cel mai probabil între anii 1272-1279²⁴.

Această importantă mărturie arheologică din secolul al XIII-lea arată că „mediul socio-politic al voievodului argeșean era capabil să ridice un monument reprezentativ și că exigențele sale artistice se aflau la un nivel îndeajuns de înalt, încât mijloacele de realizare să fie din cele mai elevate”²⁵.

În complexul de monumente feudale de zid de la Cetățeni din Vale, cu prilejul cercetărilor efectuate, cu unele întreruperi, între anii 1940-1949 și continuate în 1981, au fost scoase la iveală temeliiile a trei biserici, dintre care două datează din secolul al XIII-lea²⁶.

Prima biserică (denumită de către arheologi biserica nr. 3) este un edificiu din categoria bisericilor sală, cu absidă semicirculară, păstrată până la înălțimea de 1,40 m față de podea, având deschiderea interioară de 4,14 m, naos dreptunghiular cu dimensiunile interioare de 7,55 m x 6,20 m și grosimea zidurilor de 1,10 m²⁷. Pereții erau acoperiți cu „o splendidă pictură de factură bizantină, de cea mai bună calitate”²⁸. În altar și naos au fost găsite numeroase fragmente de frescă pictată în diferite culori de la negru, albastru și verde până la roșu și galben. În colțul de sud-vest au apărut fragmente de frescă identice cu cele din interior, ceea ce a condus la concluzia că biserica a fost pictată și pe dinafară²⁹. Pe baza studierii materialului arheologic și numismatic s-a ajuns la concluzia că edificiul datează din prima jumătate a secolului al XIII-lea³⁰. Locașul și-a încheiat existența către mijlocul aceluiași secol, cel mai probabil, ca urmare a unui cutremur³¹.

Tot în așezarea de la Cetățeni a fost descoperită o biserică (nr. 2) treflată, cu abside semicirculare atât în interior cât și în exterior³². Edificiul are ziduri groase de 1 m, construite din pietre mari, parțial cioplite sau pietre mai mărunte prinse cu mortar și var. Pe peretele exterior au fost găsite resturi de tencuială de culoare alb-gălbuie, iar pe cel din interior bucăți de tencuială zugrăvită cu dungi subțiri albastre și una de culoare roșie³³. Pigmenții utilizați de către meșterii anonimi care au lucrat aici fiind de o

²⁴ Pavel Chihaia, *Despre biserica domnească din Curtea de Argeș și confesiunea primilor voievozi ai Țării Românești*, în: *Tradiții răsăritene și influențe occidentale în Țara Românească*, Ed. Sfintei Arhiepiscopii a Bucureștilor, 1973, p. 24: „Mult mai firesc mi se pare a data această biserică dispărută cu moneda lui Ladislav I Cumanul (1272-1292) a cărei identificare este mai sigură și care a fost găsită în altarul actualei biserici, deci lângă zidul fostului monument”.

²⁵ Vasile Drăguș, *op. cit.*, p. 270.

²⁶ Cea de a treia biserică datează din secolul al XIV-lea (Lucian Chițescu, Spiridon Cristoce, Anișoara Sion, *Cercetările arheologice de la complexul monumentelor feudale de la Cetățeni, jud. Argeș*, în „Materiale și cercetări arheologice”, XVI, 1982, p. 275-281).

²⁷ *Ibidem*, p. 277; Dinu V. Rosetti, *Șantierul arheologic Cetățeni*, în „Materiale și cercetări arheologice”, VIII, 1962, p. 84, care n-a realizat decât o dezvelire parțială a monumentului (jumătatea nordică). Dinu V. Rosetti credea că biserica nr. 2 are un plan bazilical.

²⁸ Lucian Chițescu, Spiridon Cristoce, Anișoara Sion, *op. cit.*, p. 278.

²⁹ *Ibidem*, p. 278-279.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, p. 277.

³² *Ibidem*, p. 277; Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, p. 79.

³³ Vasile Drăguș, *op. cit.*, p. 271.

calitate „excelentă“, s-a tras concluzia că „numai relațiile economice și artistice cu lumea bizantină le permitea importul unor materiale foarte prețioase“³⁴.

Pe baza informațiilor de ordin stratigrafic, numismatic-monedes de la Ioan al III-lea Ducas Vatatzes (1222-1254) și Bella al IV-lea (1254-1270); arheologic (fragmente ceramice) și stilistic, monumentul a fost datat în prima jumătate a secolului al XIII-lea³⁵.

Ruinele unei biserițe de plan treflat au fost descoperite și în Dobrogea, la Niculițel (jud. Tulcea), pe platoul de pe dealul de la „Cetățuia“³⁶. Acest edificiu ecleziastic reprezintă cea mai veche construcție de acest tip de pe teritoriul țării noastre și datează cel mai probabil din a doua jumătate a secolului al XII-lea³⁷ sau începutul celui de al XIII-lea³⁸. O grupare a istoricilor (Ion Barnea³⁹, Corina Nicolescu⁴⁰, Virgil Vătășianu⁴¹) este de părere că monumentul de la Niculițel are o importanță deosebită pentru evoluția arhitecturii românești din veacul următor. Istoricul de artă Răzvan Theodorescu consideră însă că modestul edificiu ecleziastic descoperit în nordul Dobrogei n-a putut influența arhitectura din teritoriile nord-dunărene, apariția triconcului pe teritoriul țării noastre ne-având nici un fel de legătură directă cu biserița de la Niculițel⁴².

³⁴ *Ibidem*, p. 277.

³⁵ Pentru descrierea biseriței de la Niculițel, vezi următoarea Bibliografie: Gh. Ștefan și colaboratorii, *Șantierul arheologic de la Garvăn-Dinogetia*, în „Studii și cercetări de istorie veche“, VI, 1955, 3-4, p. 741-743; I. Barnea, *Monumente de artă creștină descoperite pe teritoriul Republicii Socialiste România*, în „Studii Teologice“, X, 1958, 5-6, p. 305-306; *Ibidem* în: *Din istoria Dobrogei*. III. Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos, Ed. Academiei Române, București, 1971, p. 238-242; idem, *Artă creștină...* p. 96-97; idem, *Monumente creștine și viața bisericească în secolele VII-XIII* în: *Monumente istorice și izvoare creștine. Mărturiile de străveche existență și de continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos și al Dobrogei*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, 1987, p. 109-112; Corina Nicolescu, *Aspecte ale relațiilor culturale cu Bizanțul la Dunărea de Jos în secolele X-XIV*, în „Studii și materiale de istorie medie“, V, 1962, p. 42-43; Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident* p. 101-103.

³⁶ Petre Diaconu, *Despre datarea „circumvalației“ și a „bisericii treflate“ de la Niculițel*, în „Studii și cercetări de istorie veche“, 23, 1972, 2, p. 737; idem, *Despre organizarea ecleziastică a regiunii de la Dunărea de Jos (ultima treime a secolului X-secolul XII)*, în „Studii Teologice“, XLIII, 1990, 1, p. 119; I. Barnea, *Artă creștină...* p. 96; idem, *Monumente creștine...* p. 111.

³⁷ Ernest Oberländer-Târnoveanu, *Pentru o nouă datare a biseriței cu plan treflat de la Niculițel*, în „Peuce“, VIII, 1980, p. 452.

³⁸ I. Barnea, *Monumente creștine...* p. 112: „Temeliile oricât de rău păstrate ale biseriței de la Cetățuia-Niculițel pun într-o nouă lumină originea acestui tip de construcție pe teritoriul țării noastre, socotit ca împrumutat din arhitectura veche sârbească (școala Morava)“.

³⁹ Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 43: „Deși acest tip de monument a fost atribuit de cercetătorii mai vechi, exclusiv influenței sârbo-ahonite, pătrunsă în nordul Olteniei prin meșteri aduși de călugărul Nicodim, în ultima treime a secolului al XIV-lea, el apare la Niculițel cu două veacuri mai înainte. Împământenirea lui într-o etapă mai timpurie ne permite să înțelegem mai clar răspândirea în veacul al XIV-lea a unui tip similar deplin constituit, în Țara Românească, Transilvania și Moldova“; cf. idem, *Începuturile artei feudale din țara noastră în lumina ultimelor descoperiri arheologice*, în „Studii și cercetări de istoria artei“, I, 1959, 1, p. 56.

⁴⁰ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în România*. I. Artă în perioada de dezvoltare feudalismului, Ed. Academiei Române, București, 1959, p. 129.

⁴¹ După opinia lui Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 103, monumentul de la Niculițel reprezintă ecoul arhitecturii bizantino-balcanice din secolele XI-XII „Într-un mediu provincial, cu posibilități economice reduse, datorat unor meșteșugari, mai degrabă, decât unui arhitect“.

⁴² *Ibidem*, p. 105; idem, *A propos du plan triconque dans l'architecture du sud-est européen au haut Moyen-Âge*, în „Revue des études du sud-est européen“, XIV, 1976, 1, p. 12-13; Răzvan Theodorescu, Radu Florescu, *Artă pe teritoriul României de la mijlocul secolului al VI-lea până în primele decenii ale secolului*

Descoperirea bisericii treflate de la Cetățenii din Vale are o importanță deosebită, deoarece, pe lângă faptul că reprezintă „cel mai vechi monument de acest gen după biserica de la Niculițel”⁴³ descoperit în regiunea nord-dunăreană, după opinia noastră, pune într-o nouă lumină rolul teritoriului dintre Dunăre și mare în difuzarea influențelor bizantine în spațiul românesc, în secolele XI-XIII.

Existența acestor biserici (eclesiae) de zid ne permite să putem vorbi și despre o organizare ecleziastică în regiunea Argeș-Muscel, încă din prima jumătate a secolului al XIII-lea: „Trebuie să admitem prezența unor ierarhi în dreapta și în stânga Oltului, unde, la 1247, existau mai multe formațiuni politice românești, cnezate și voievodate, cu o clasă dominantă constituită, cu forțe armate proprii”⁴⁴. De fapt acest aspect este confirmat și de documentul din 14 noiembrie 1234, în care papa Grigorie al IX-lea scria principelui de coroană al Ungariei Bella (viitorul rege Bella al IV-lea) că populația română (walati=vlahii) primește tainele bisericești de la niște pseudo-episcopi care țin de ritul grecilor (quisbusdam pseudoepiscopis, Grecorum ritum tenentibus, universarecipiunt ecclesiastic sacramenta)⁴⁵.

După opinia unor istorici (Răzvan Theodorescu⁴⁶, Dan gh. Teodor⁴⁷, Victor Spinei⁴⁸) nu este exclus ca, după constituirea statului vlaho-bulgar al Asăneștilor și înființarea Patriarhiei de Târnovo, unele centre episcopale existente în regiunea carpato-dunăreană, în secolul al XIII-lea, să fi depins direct de autoritatea acestui important centru ecleziastic sud-dunărean. În același timp, însă, nu trebuie să uităm nici rolul deosebit al Mitropoliei de Vicina pentru teritoriile românești, în secolul al XIII-lea și prima jumătate a secolului al XIV-lea⁴⁹. Ultimul ierarh de la Vicina, Hiakynth, a fost

al XIV-lea, în „Istoria artelor plastice în România”, vol. I, redactat de un colectiv de autori sub îngrijirea acad. prof. George Oprescu, Ed. Meridiane, București, 1986, p. 105

⁴³ Lucian Chijescu, Sp.Cristoceia, Anișoara Sion, op. cit., p. 277.

⁴⁴ Dinu C. Giurescu, op. cit., p. 353, cf. Constantin C. Giurescu op. cit., p. 342; Șerban Papacostea, op. cit., p. 58; Sergiu Iospeșcu, op. cit., p. 42; Ilie Catrinioiu, *Influența bizantină pe teritoriul Munteniei în secolele VII-XIII în lumina izvoarelor literare, arheologice și numismatice*, în „Biserica Ortodoxă Română”, CII, 1984, 8-10, p. 632; Preot prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ediția a II-a, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991, p. 245, 246, presupune că ierarhul de pe lângă curtea voievodului Seneslau „ar fi purtat titlul de arhiepiscop”.

⁴⁵ DRH, D, p. 9-10: „În Cumanorul episcopatu, sicut accepimus, quidam populi qui Walati vocantur, existunt. qui elscenseantur nomine christiano, sub una tamen fide varios ritus habentes et mores, illa comittunt, qui huic sunt nomini inimici. Nam Romanum ecclesiam contempnentes, non a venerabili fratre nostro.... episcopo Cumanorum, qui loci diocesanus existit, sed quisbusdam pseudoepiscopis, Grecorum ritum tenentibus, universa recipiunt ecclesiastica sacramenta „(După cum am aflat, în episcopatul cumanilor sunt niște oameni care se numesc români, care, deși după nume se socot creștini, îmbrățișând diferite rituri și obiceiuri, într-o singură credință, săvârșesc fapte ce sunt potrivnice acestui nume. Căci nesocotind Biserica romană, primesc toate tainele bisericești, nu de la venerabilul nostru frate.... episcopul cumanilor, care e diceazan al celui ținut, ci de la niște pseudoepiscopi, care țin de ritul grecilor)

⁴⁶ Răzvan Theodorescu, op. cit., p. 269.

⁴⁷ Dan Gh. teodor, op. cit., p. 66.

⁴⁸ Victor Spinei, op. cit., p. 106; idem, Piese de cult din regiunile carpato-dunărene în secolele X-XV, în „Teologie și viață”, revistă de gândire și spiritualitate a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, seria nouă, III, 1993, 4-7, p. 75.

⁴⁹ Pr. prof. Ioan Râmureanu, *Mitropolia Vicinei și rolul ei în păstrarea ortodoxiei în ținuturile românești*, în: *De la Dunăre la mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștine*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, 1977, p. 163; Mihai Spătașel, *Viața religioasă a românilor dobrogeni în secolele VII-XIII*, în „Biserica Ortodoxă Română”, CIV, 1986, 1-2, p. 91; Vasile v. Muntean, *Bizantinologie*, II, Editura Învieca, Timișoara, 2000, p. 44.

transferat, în anul 1359, în funcția de mitropolit al Ungro-Vlahiei, cu reședința la Curtea de Argeș, eveniment ce reprezintă urmarea firească a unor relații care dăinuiau de mai multă vreme.

În secolul al XIII-lea, populația română (vlahă) din regiunea Argeș-Muscel împărtășea credința creștină a Bizanțului (ritus grecorum). În acest sens, mărturie sunt cele trei biserici de zid ortodoxe, scoase la iveală de cercetările arheologice efectuate în ultimele decenii, toate prezentând elemente artistice specifice lumii bizantino-balcanice.